

Palmira Legurska

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

Review of *A Historical Typological Study of Bulgarian and Polish Lexis (Words Beginning with X-/CH-, H-)*

Authors: Hristina Deykova, Desislava Borisova, Maria Garova

Abstract: This review discusses the main aspects of the work titled *A Historical Typological Study of Bulgarian and Polish Lexis (Words Beginning with X-/CH-, H-)*. The work is divided into two parts: *Pre-Slavic Lexical Heritage in Bulgarian and Polish* authored by Hristina Deykova and Maria Garova and *Loan Lexis in Bulgarian* by Hristina Deykova and Desislava Borisova. The work addresses the degree of preservation of Pre-Slavic wordstock both in Standard Bulgarian and Polish and in their dialects and studies the extent of lexical differentiation and integration of the loan lexis in the two languages. The authors propose an analysis of the similarities and differences which reveal the trends in the historical development of the studied words.

The second part of the review discusses the topicality and significance of the phenomenon addressed in the work in light of the historical development of Bulgarian and Polish in a European context. It also demonstrates the topicality of the study of the lexemes beginning with *X-/CH-, H-* based on material drawn from different Slavic and Balkan languages and dialects.

The review highlights the contribution of the work to the contrastive typological study of the languages particularly from a diachronic perspective. In an applied aspect, the study is relevant to the preparation of the current volume of the Bulgarian Etymological Dictionary

Палмира Легурска

(София, Институт за български език, БАН)

Рецензия за

Историко-типологично изследване на речниковия състав на българския и полския език (думи с начално X-/CH-, H-)

Авторски колектив: гл.ас. д-р Христина Дейкова, Десислава Борисова, Мария Гарова

Рецензираната работа се състои от три части: уводна част (с. 1 – 10), „Праславянско лексикално наследство в българския и полския език“ (с. 11 – 52) и „Заета лексика в българския език“ (с. 53 – 88).

В уводната част се обсъждат обектът, предметът, целите и задачите на изследването, въвежда се прилаганият теоретичен модел, определящ въведените подходи за анализ във втора и трета част на работата.

В изследването се изучава степента на съхраненост на праславянския лексикален фонд на книжовноезиково и диалектно равнище в българския и полския език, които претърпяват външен, исторически и вътрешен, езиков развой в периода на своето съществуване във всеки от езиците. Систематично се прилага историко-типологичен подход при изучаване на родствени езици.

Изтъква се, че основни обекти на съпоставително-типологично изследване на лексиката са структурите на съотносителните в съпоставяните езици лексикално-семантични полета и групи и влизашите в тях съотносителни синонимни редове, както и съотношението на семантичните структури на съотносителните думи и съотношението в съпоставяните езици на еднословните и съставните наименования при означаването на определени конкретни предмети или абстрактни думи. Смята се, че съпоставително-типологичният и сравнително- историческият метод умело могат да се съчетаят при конкретен лингвистичен анализ, ориентиран главно към проблемите, свързани със създаването на етимологичен речник на българския език и неговото теоретично осигуряване.

Авторите се опират на методологичните аспекти, изложени във фундаменталния труд „Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология” под редакцията на А.С.Мелничук (1986). Три принципа се разглеждат като параметри на съпоставително-типологичното описание на лексиката в исторически план: 1. сходства и разлики във формален план на езиците; 2. семантични прилики и отлики; лексикално-морфологични и словообразователни черти. Особено се подчертава, че досега повече се разработва само първият аспект, но може да се изтъкне, че със разработването на Каталога на семантичните преходи от А.А.Зализняк и колектив от РАН особено се разгръща и семантичното поле на анализ в плана на многозначните думи и въпросите на семантичните паралели в езиците.

Авторите на изследването посочват, че те изхождат от принципа на материално сходство и разлики, базиращ се на висока устойчивост на общия праславянски фонд на славянските езици; използването на генетично тъждествени словообразователни средства, наличието на традиция на взаимно влияние между славянските книжовни езици и общи източници на заемане. Посоченият подход се прилага както към лексиката на двата книжовни езика – българския и полския, така и към диалектната лексика.

Двете задачи на работата са степента на съхраненост на праславянския лексикален фонд – книжовноезиково и диалектен в двата съпоставяни езика и установяването на степента на лексикална диференциация или интеграция в рамките на заемките в двата езика. На тази основа се прави анализ на сходствата и разликите, разкриващи тенденциите в развоя на изследваните думи.

Подобен подход в изучаването на лексиката на българския и полския език може да се смята за иновативен. Подборът на думи с начална буква **х** - в българския и **ch-/h-** в полския език е продиктуван както от общотеоретични съображения, така и от практически – необходимостта от конкретни съпоставителни анализи за подготвяния том на Етимологичния речник на българския език, съдържащ буква **х**. Уводната част завърша със списък на използваната и достатъчна библиография по проблемите на работата.

В глава първа „Праславянско лексикално наследство в българския и полския език” с автори Хр. Дейкова и М. Гарова се прави сравнително-исторически анализ на думи от посочената буква, като анализираният материал се разпределя в четири групи: праславянски лексеми, наследени и в двата езика; праславянски лексеми, запазени в българския език; праславянски лексеми, запазени в полския език; праславянски лексеми, незапазени и в двата езика. В метаезиков план схемата на представяне в случаите на лексеми, наследени и от двата езика, е следната: виртуална праславянска лексема със съответните значения на метаезик; лексеми от старобългарски, български и техните значения; диалектни лексеми и техните значения; производни думи и техните значения; обсъждане на запазените семантични паралели от съпоставяните езици. В останалите случаи схемата се съгва според асиметрията на изследвания материал. Същото се прави и за полския език. Тази глава е съпроводена и от изводи от направения анализ. Резултатите от изследването показват, че преобладават случаите на запазване на праславянски единици и в двата езика – българския и полския. Разликите между двата езика, според авторите, се свързват със структурни промени на думите, както във формалния, така и в семантичния им развой, водещи до оформяне на лексикалните системи на двата езика в периода на самостоятелното им развитие.

Глава втора „Заета лексика в българския език с автори Хр. Дейкова и Д. Борисова са дадени резултатите от анализа, разпределени като заемки в българския език от контактни езици – турски и гръцки, и културни заемки: гръцко-латински интернационализми, заемки от руски, полски, английски, испански, немски, френски, холандски, румънски, унгарски, староеврейски и японски. Направени са изводи по отношение на количеството и качеството на заемките, като се потвърждава изводът, че при заемането на чужда лексика българският език съдържа преки заемки и по това се сближава с полския, за разлика от другите славянски езици, в които преобладават калките. По такъв начин се обяснява самобитният характер на българския език по състав на лексиката. Последните наблюдения са актуални и от съпоставително-типологична гледна точка.

Специално искам да отбележа, че са преразгледани редица етимологии от литературните източници, извежда се старото изконно значение, доказва се славянския произход на думите, привлечени за анализ, които са се смятали за заемки или думи с неясен произход.

Ще си позволя да добавя някои разсъждения, които подчертават актуалността и значимостта на представеното изследване.

Полският и българският език заемат двата противоположния края на славянското езиково землище: българският – крайният югоизток на Европа, в обкръжение предимно на неславянски езици: гръцки, през средновековието – силно романизираният албански и други балканоромански езици (аромънски, румънски, мегленито-румънски); в по-ново време – турски. От славянското семейство е единствено сръбският език, и между него и българския съществува голяма зона от преходни говори, споделящи черти и от двата езика. Полският език граничи на юг с други западнославянски езици – чешки и словашки, а на изток негови съседи са езици от източнославянското езиково семейство. На запад и на юг, както и по балтийското крайбрежие полският дълго време съседства с

немски език. Полонизацията на немските заселници сред полските земи (Краков, Познан) трае няколко века, като редица градове остават многоезични.¹

Не по-малко различна е историята на книжовните езици на двата народа. Старобългарският възниква в края на праславянското езиково единство и от самото начало носи характер на обработен книжовен език. Поради факта, че Кирил и Методий са солуняни, старобългарският език има ясна диалектна основа – солунският говор, макар с разпространението на езика в него да влизат редица регионализми (моравски, преславски, охридски). След като оказва голямо влияние върху формирането на руския книжовен език, по ирония на съдбата старобългарската традиция в самата България се прекъсва и новобългарският възниква наново на базата на живите народни говори от централната част на Източна България. Но в периода на Възраждането книжовният български на свой ред изпитва обратно влияние от руски език и чрез него – от русифицираните старобългарски елементи. По такъв начин продължителни на старобългарската традиция в наши дни са българският и руският език.

Старополският език се превръща в книжовен доста по-късно – към XIV в. Той се развива на база на разговорния език на шляхтата, и тази му връзка с определено съсловие, а не с определена местност личи в това, че от самото начало полският не отразява никакви специфично местни, диалектни черти и не се подава на локализация върху диалектната карта на Полша². Литературната традиция на полския език от XIV в. до наши дни никога не е прекъсвала и е почти затворена – полският съвсем слабо контактува с други славянски книжовни езици. Само в началото полският език изпитва чешко влияние, а в периода на чешкото възраждане оказва обратно влияние върху новочешкия. Това е още една от разликите между българския и полския език.

В този контекст изследването на съхранеността на праславянският лексикален фонд в двата славянски езика, които имат толкова различен исторически и вътрешноезиков развой, представлява особен интерес.

За звука X

Съгласната **х** е една от малкото съгласни, които не се срещат във всички български диалекти. В повечето диалекти тя отпада в началото на думата и в средисловието между две гласни: **òди (ходи)**, **л'àп (хляб)**, **играà (играха)**, **можàа (можаха)**. В някои случаи тя отпада в средисловието и пред съгласна, но тогава предходната гласна се удължава: **м ãни (махни)**, **чèли (чехли)**, **бèме (бехме)**. В някои западни говори, като преходните, изобщо не се среща съгласна **х**: **мъ (мъх)**, **гре (грех)**, **дъ (дъх)**, **плèто (плетох)**, **орà (орех)**. Такива случаи има и в отделни източни говори. В някои източни говори съгласната **х** в краесловието преминава в други съгласни, като **ф, ў, й**: **т'аф (т'ах)**, **б'аф (б'ах)**, **страф (страх)**; **т'аў, б'аў, страў**; **т'ай, б'ай, страй**.

Има обаче диалекти, като родопските, в които съгласната **х** се пази във всички положения, и диалекти като сливенския, в които съгласната **х** се пази в началото на думата (*Ст. Стойков*).

¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Ostsiedlung>

² Н. С. Трубецкой. Общеславянский элемент в русской культуре. <http://gumilevica.kulichki.net/TNS/tns10.htm>

Много е вероятно в тази специфична черта на български да прозира романски акцент. При идването си в Мизия, Тракия и Македония славяните заварват население, което говори на разговорен латински език. Окончателното побългаряване на това население е предшествано от дълъг период на билингвизъм. Всяко поколение говори езика на своите родители. Но малки, понякога незабележими промени в начина на произнасяне на думите или в значението им се натрупват през всяко следващо поколение. Още през XII и XIII век повечето византийски и зарадноевропейски автори смесват понятията власи и българи – народи, които живеят съвместно на една територия.

Отслабеното произношение и в крайна сметка замлъкването на “h” в латински започва още през класическата епоха, например изписвания като *onorem* вместо правилното *honorem*. В съвременните романски езици извън Балканите буквата **h** не се произнася, например във френското *homme* или испанското *hombre*. В български и румънски обаче се борят две противоположни тенденции – живото разговорно произношение с изпадане на **х** и съдържащата книжна традиция. Характерен жив пример от наши дни е лингвистичната ситуация в град Брегово и околните села, където българският функционира като престижен език, а местният влашки диалект – като домашен и разговорен език.³ В българската реч на бреговчани **х** в повечето случаи се пази - думи като *хотел, доход, хризантема* и под., а небрежното произношение от типа [**айде, фърла, оди**] е възможно само в неформална обстановка. Във влашкия говор **х** изчезва във всяка позиция:

Книжовен румънски	Бреговски влашки	Български
hârtie	артие	хартия
pahar	пар	чаша
odihnă	одинъ	отдых
zahăr	зар	захар
hoț	оц	крадец

В повечето сръбски говори, които исторически са влизали в състава на българската държава, **х** също изпада или се заменя с други звукове (**в, й**), но за целите на езиковата унификация се въвежда в книжовния език. В него се допускат редица дублетни форми (*snaja–snaha* или *hajde–ajde*). Произношението на този звук обаче е задължително в заемките и интернационалната лексика. Наличието на **х** и заменянето му с **в** е един от основните различителни признаци на сръбски в сравнение с хърватски и босненски:

³ Владислав Маринов. Билингвална интерференция в крайния български северозапад. Астарта, 2008. ISBN 978-954-350-070-4.

Български	Сръбски	Босненски и хърватски
тютюн	duvan	duhan
варя	kuvati	kuhati
сухо	suvo	suho
глухо	gluvo	gluho

Даденият коментар още веднъж подчертава избраната буква **х** като особено подходяща за сравнително-типологично изследване на езиците. Още повече, че в рецензираната работа се изследва не само книжовният език, но и диалектен материал. Затова в речника попадат и редица форми със замлъкнало **х**, като *лѝскам*, *лѝсна* 'плискам (за вода)' или *люскам* 'удрям; дрънкам; удрям (струни)', разг. 'пия много'.

Приложените две статии едната в съавторство на Хр.Дейкова и Д.Борисова Бълг. Харо 'стар и противен човек, дъртак' – гръцка заемка или домашна дума? и на Д. Борисова

Several Turkish loanwords in the Bulgarian and the Serbo-Croatian languages – Bulg. Хас1, хас2 и хас3/ S.-C. has; Bulg. Асал внасят етимологични уточнения в съществуващите етимологии и предлагат допълнителни решения и с това още веднъж подчертават зрелостта на предлаганите работи и нейните авторки.

Работата ще бъде полезна за автори на подобни анализи и съставители на етимологични речници от други славянски езици.